

MIROSLAV KUNDRÁT:

PADESÁT LET FRANCOUZSKÉHO PROTEKTORÁTU V TUNISKU.

Styky mezi Francií a Tuniskem jsou velmi dávného data, jak tomu nasvědčuje několik starých smluv, uzavřených mezi oběma zeměmi. K nejstarším patří smlouva ze 30. dubna 1665, již mezi jiným se stanoví, že francouzský konsul v Tunisu bude mít přednost před ostatními konsuly, a smlouva z 1. července 1728, v níž se praví, že »les Français jouiront à Tunis de plus grands privilèges et exemptions de gabelles que toutes les autres nations;« tyto výsady se potvrzují smlouvou ze 23. února 1802, kterou se zdůrazňuje, že »la nation Française, comme étant la plus distinguée et la plus utile des autres nations établies à Tunis, sera aussi la plus favorisée«. Stejným duchem se nese i další smlouva ze 13. listopadu 1842.

Toto zvláštní postavení a vliv, jež už tehdy měla Francie v Tunisku, vytvořilo z ní silou okolností ochránce tuniské nezávislosti proti Turecku, které upevnivši v r. 1833 se zbraní v ruce svou těžce poškozenou autoritu v Tripolsku, usilovalo v následujících letech o zesílení své autority i v sousedním Tunisku. Nepodařilo se mu to však ani r. 1836, ani r. 1837 právě pro odpor Francie, která zásahem svého loďstva zabránila nevídanému zesílení tureckého vlivu v Tunisku.

Rostoucí francouzský vliv v Tunisku se projevoval pozoruhodně také tím, že převážná většina veřejných prací, jež byly v Tunisku podnikány hlavně od počátku druhé polovice minulého století, byla svěřována Francouzům a byla to zase francouzská vláda, která převzala záruku za železnice, jež se tehdy začaly v Tunisku stavět.

V době konání berlínského kongresu byla dána Francii příležitost, aby svůj vliv v Tunisku uplatnila zřízením protektorátu nebo obsazením. Bismarck, jenž až do polovice let osmdesátých — kdy začíná vlastní koloniální politika německá — se snažil přiblížit si Francii tím, že nijak nepřekážel jejím koloniálním aspiracím, vybízel zástupce Francie na berlínském kongresu, aby se zmocnila Tuniska. Avšak Francie tak neučinila patrně proto, že se obávala veřejného mínění, jež bylo rozhodně proti všem koloniálním podnikům, a že měla pro příznivější budoucnost jisté morální závazky Velké Británie, která jí ponechávala v Tunisku volnou ruku. Z telegramu z 26. července 1878 francouzského delegáta ministru zahraničních věcí vysvítá, že podle prohlášení Salisburyho »il ne devait tenir qu'à nous seuls de régler la nature et l'étendue de nos rapports avec le Bey, et le gouvernement de la Reine acceptait d'avance toutes les conséquences que pouvait impliquer pour la destination ultérieure du territoire tunisien, le développement naturel de notre politique«.

Prohlášením Salisburyho pominul v Tunisku závažný a francouzským aspiracím nebezpečný anglický vliv, s nímž Francie musila až do té doby nutně počítat. Zbýval pouze vliv italský. Itálie, která se vrátila z berlínského kongresu s prázdnými rukama, obracela své zraky k blízkému Tunisku, jež poslanec Diamani nazval ve sněmovně »poslední otevřenou branou k expansi Itálie«, neměla však tehdy ani dost branných sil, ani dost finančních prostředků, aby byla mohla své usilování o vliv uplatnití zamýšleným způsobem. Ministr Cairoli musil se za této situace spokojit tím, že čelil francouzskému vlivu v Tunisku arabským časopisem tištěným na Sardinii a činností italských konsulů, z nichž proslul zvláště Maccio, jehož »šarvátky s francouzským konsulem Roustanem se staly legendárními«. Živá činnost italského konsula Maccio a koupě železnice Tunis-Goulette italskou společností Rubattino, již několik dní po provedení koupě garantoval italský stát úroky, nabádala Francii, aby bez váhání vyřešila otázku francouzského vlivu v Tunisku, důležitou také proto, že Francie nemohla připustit cizí vliv v území, které hraničilo s francouzskou kolonií alžírskou. Zevnějším podnětem k řešení otázky byly nájezdy pohraničního kmene tuniského, Kroumirů, do teritoria alžírského, při nichž bylo zabito několik francouzských vojáků. Expedice 30.000 mužů obsadila v dubnu 1881 Tunisko, jehož vládce,

bey, podepsal 12. května 1881 v Bardu u Tunisu smlouvu o protektorátu. Francie, pokládajíc tím svůj úkol za skončený, odvolávala snad až příliš rychle svá vojska, ale revolta, jež vypukla v letních měsících, přiměla ji k vyslání druhé expedice. Stojí za zmínku, že francouzský parlament se stavěl k vyslání této expedice velmi nepřátelsky, že z nejrozhodnějších jejích odpůrců byl mladý tehdy Clémenceau a že neoblomný Jules Ferry dosáhl příznivého rozhodnutí jen nepatrnou většinou 13 hlasů.

Zmíněná smlouva ze 17. května 1881 tvoří první základ francouzského protektorátu v Tunisku. Jejím čl. 2. projevil tuniský bey souhlas s tím, aby »l'autorité militaire Française fasse occuper les points qu'elle jugera nécessaires pour assurer le rétablissement de l'ordre et la sécurité«, jako zase čl. 3. se Francie zavazuje poskytnouti mu »un constant appui contre tout danger qui menacerait sa personne et sa dynastie«. Je důležité, že v celé této smlouvě slovo *protektorát* vůbec nepřichází, a že se po prvé uvádí teprve ve smlouvě ujednané v Marse 8. června 1883, jejíž první článek zní takto: »Afin de faciliter au Gouvernement Français l'exercice de son *protectorat*, S. A. le bey de Tunis s'engage de procéder aux réformes administratives, judiciaires et financières que le Gouvernement Français jugera utiles«. Tato a prve uvedená smlouva tvoří pak právní základ francouzského protektorátu v Tunisku, který dovršiv v právě minulém roce padesát let svého trvání, ukázal se prospěšným jak zájmům francouzským, tak i tuniským. Platí to pak stejně v oboru správním, finančním a soudním, v nichž Francie se zavázala ustanoveními smlouvy z 8. června 1883 překročiti ku provedení reformem, jako v oboru hospodářském.

Dříve než přikročíme k vylíčení výsledků padesáti let trvání francouzského protektorátu, dlužno nejprve odpovědět na otázku, jaké zákonodárství platilo pro Tunisko od té doby, kdy se dostalo pod francouzskou ochranu.

Uváží-li se princip, že při protektorátu vláda státu ochraňujícího se spojuje s vládou státu ochraňovaného k vykonávání *svrchovanosti* v zemi ochraňované, jest z toho zřejmo, že v protektorátu tuniském platí zákonodárství původu domorodého i francouzského. Pokud jde o zákonodárství domorodé, tuniský bey nyní stejně jako před zřízením protektorátu vykonává zákonodárnou moc a jeho dekrety byly uvedeny v účinnost všechny reformy, jichž se Francie podjala po r. 1881. Jediným rozdílem proti dřívějšíku jest to, že tyto a všechny jiné dekrety beyovy byly a jsou připravovány na podnět zástupce Francie příslušnými ústředními úřady tuniskými, projednávány v příslušných komisích, po případě předkládány k vyjádření francouzskému ministerstvu zahraničních věcí a *vidovány zástupcem Francie*, generálním presidentem v Tunisu, a uveřejňovány od r. 1883 v »Journal officiel tunisien« v jazyku arabském a francouzském. Dekrety beyovy se ovšem nesmějí pokládati za akty *výkonné* moci a přes název, který se těmto aktům dává, jsou skutečnými *zákony*, vycházejícími ze zákonodárné moci beyovy. Vedle dekretů beyových existují ještě výnosy (vyhlášky) domorodých ministrů, t. j. prvního ministra, ministra-sekretáře a ministra spravedlnosti. Pokud jde o zákonodárství francouzské, patří sem především zákony odhlasované francouzskými zákonodárnými sbory a týkající se *výhradně* jen Tuniska, jako na př. zákon z 27. března 1883 o francouzském soudnictví v Tunisku (vyhlášený v Tunisku beyovým dekretem). Francouzského zákonu jest vždycky rovněž třeba, jde-li o finanční transakce ve prospěch Tuniska, jež by zavazovaly francouzské finance. Jinak existují jen vyhlášky francouzského generálního residenta, které se však vztahují jen na věci týkající se výhradně francouzských občanů v Tunisku. Jak z tohoto stručného výkladu vysvítá, mezi zákonodárstvím kolonie a protektorátu jest velmi pozoruhodný rozdíl: kdežto kolonie je podrobena bez výhrady zákonodárství *mateřské země*, ať už jde o zákony všeobecné povahy anebo o speciální zákony, týkající se jen kolonie, protektorát podléhá *vlastnímu* zákonodárství, a na tom nic nemění ani okolnost, že jednotlivé zákonodárné akty vycházejí z podnětu v protektorátu sídlícího zástupce země ochraňující. Naopak, tato skutečnost je vysoce významná pro vztah mezi zemí ochraňující a ochraňovanou, ježto na ní vlastně závisí rozsah protektorátu, který podle okolností může být někdy nominelní, jindy zase velmi těsným svazkem mezi oběma zeměmi. V tomto případě *svrchovanost* vládce země ochraňované jest jen pláštíkem, který

kryje skutečnou svrchovanost, vykonávanou zemí ochraňující. Jmenování zástupce země ochraňující, sídlícího v zemi ochraňované, jest proto vždy věcí velmi důležitou a není bez významu, že prvním ministrem-residentem francouzským v mladém protektorátu tuniském byl Paul Cambon, později tak skvěle se osvědčivší francouzský diplomat.

První reforma, kterou Francouzi provedli v Tunisku, byla *reforma správní*, která vhodně a opatrně navazovala na domácí *správní* organizaci, existující v Tunisku před r. 1881.

Až do r. 1881 byl tuniský bey absolutním panovníkem, který ve svých rukou spojoval veškeru moc zákonodárnou, výkonnou a soudní a při jejímž vykonávání jej omezovaly pouze předpisy koranu.* K ruce měl prvního ministra, jemuž byli podřízeni všichni ostatní ministři, t. j. ministr-sekretář (ministre de la Plume), války, námořnictva a financí. Tato organizace byla po r. 1881 v jádře ponechána, ale v leckterých bodech změněna podle principu, podle něhož v protektorátu vláda země ochraňující a ochraňované se spojují k vykonávání svrchovanosti. Jako před r. 1881 i potom zůstává bey vládcem tuniským, ale země ochraňující se zúčastňuje vlády v Tunisku ministrem-residentem, později *generálním residentem*, který jest současně zahraničním ministrem beyovým, jemuž podléhá armáda a loďstvo a všechny správní úřady, týkající se Evropanů i domorodců. Zástupcem generálního residenta jest *generální sekretář*, který u prvního ministra tuniského vykonává obdobnou úlohu jako generální resident u beye: jejich stálá spolupráce záleží v tom, že první ministr nepodniká nic bez generálního sekretáře a tento bez prvního ministra. Pokud jde o další organizaci vlády tuniské, z dob před protektorátem ponechána funkce domorodého ministra-sekretáře, a od r. 1922 vytvořena funkce domorodého ministra spravedlnosti (pro soudnictví podle práva muslimského). Kromě toho Francouzi zřídili hned po tom, když se ujali protektorátu, několik ústředních úřadů, zvaných ředitelství nebo generální ředitelství; byla to generální ředitelství financí, veřejných prací, zemědělství, obchodu a kolonisace a veřejného vyučování, k nimž po reorganizaci tuniské správy r. 1922 přibyla generální ředitelství vnitra a spravedlnosti. Přednosta generálního ředitelství pro spravedlnost spolupracuje s tuniským (domorodým) ministrem spravedlnosti, jako zase s prvním tuniským ministrem spolupracuje nyní generální ředitel vnitra, na něhož přenesena pravomoc dosavadního generálního sekretáře. Tato funkce byla při reorganizaci správy r. 1922 zrušena a r. 1923 zřízena funkce delegáta residentova (délégué à la résidence générale), který byl pověřen řízením a kontrolou správy a zastupováním generálního residenta v jeho nepřítomnosti. Je současně vicepresidentem *ministrské rady tuniské*, v níž zasedá jako president francouzský generální resident, dále tři domorodí ministři, velitel pozemních sil tuniských jako ministr války, velitel námořních sil tuniských jako ministr námořnictva a přednostové sedmi vyjmenovaných gen. ředitelství.

Po provedení reformy v ústřední správě Francouzi přikročili záhy k provedení *reformy správy lokální*, při čemž opět podrželi zevnější její charakter. Až do r. 1881 byla země rozdělena v územní jednotky podle kmenů a zlomků kmenů. V čele kmene stál beyem jmenovaný caïd a jím spravovaná územní jednotka se nazývala caïdat; v čele jednotlivých zlomků kmene stál šejch, zvolený členy kmene, a územní jednotka se jmenovala šejchát. Reforma této lokální správy nesla se v několika směrech: Předně Francouzi omezili značně tehdejší počet caïdatů z 80 na 36; za druhé činnost caïdů přiblížili principům moderní správy a vyhradili jim úkoly správní, soudní a finanční, k nimž především náleží vybírání daní a péče o bezpečnost. Konečně později upravili také jejich příjmy způsobem bližším pojmům evropské správy; caïdové neměli totiž pevných příjmů, které sestávaly výhradně z 5% přírážky k daním jimi vybíraným a výnos z některých správních poplatků. Tento stav trval až do r. 1924, kdy na zkoušku dáno určité skupině caïdů fixní služné a vedle toho pouze 2% z obnosu jimi vybraných daní.

Caïdové stejně jako nyní šejchové jsou jmenováni vládou. Šejchové nemají úkolů soudních a jejich činnost záleží především ve vybírání daní, zač dostávají odměnou 5% z obnosu vybraných daní.

---

* V r. 1857 dostalo Tunisko konstituci, která byla v r. 1864 zrušena.

Ve výkladu o ústřední správě tuniské jsme ukázali, jak v ní spolupracuje element domorodý s elementem francouzským. Obdobný princip zavedli Francouzové i ve správě lokální zřízením sboru *civilních kontrolorů* (*contrôleurs civils*), kteří — jak je už zřejmo z jejich jména — dozírají na domorodou správu lokální, t. j. *caïdy*. Civilní kontrolor sám nekoná správních úkonů, nemůže vydati žádného výnosu, neprovádí nijakých jmenování, ale čte veškeru úřední došlou a odcházející korespondenci *caïdovu*, činí k ní poznámky, projíždí krajem a podává zprávy generálnímu residentovi, jemuž podléhá. Vedle toho pečuje o francouzskou koloniaci, informuje a podporuje kolonisty, odstraňuje rozpory mezi nimi a domorodci, je k dispozici přednostům jednotlivých generálních ředitelství ústřední správy; se zřetelem k francouzskému obyvatelstvu tuniskému vykonává (podle cirkuláře z 22. července 1887) funkci francouzského *vickonsula* a v důsledku toho má právo »zatknout a vypovědět ze země každého Francouze, který by špatným chováním nebo intrikami škodil veřejnému blahu«.

Ke správním reformám, kterých se Francouzi podjali v Tunisku, náleží také zavedení *obecního zřízení*. Až do zavedení francouzského protektorátu jediné hlavní město mělo jakousi obecní radu, zřízenou r. 1858 (rok po zavedení tuniské konstituce), ale tato obecní rada byla zreorganisována až r. 1883 za francouzského protektorátu, který postupně zavedl obecní zřízení v dalších asi 60 obcích. Obecní zřízení tuniské bylo postaveno na jednotné základy dekretem z r. 1914, podle něhož se obecní rada skládá z domorodého presidenta, jednoho nebo více vicepresidentů francouzských, muslimských nebo židovských. Obecní rada usnází se hlavně o obecním rozpočtu, půjčkách, správě obecního jmění atd. Její usnesení nabývají účinnosti po schválení prvním ministrem, jehož předchozím souhlasu podléhají také jmenování v obecních službách. Obecní rada je jmenována *dekretem*.

V r. 1922 přistoupilo se k dalším reformám, jichž účelem bylo poskytnouti obyvatelstvu *větší účast* ve správě, než tomu bylo až dosud. Stalo se to zřízením okresních rad (*Conseils de caïdats*), krajských rad (*Conseils de régions*) a pronikavou reorganisační konferencí *Conférence consultative* přetvořením ve Velkou radu (*Grand Conseil*).

Členi *okresních rad* jsou voleni delegáty zvolenými notáblí jednotlivých šajchátů. Presidentem jest *caïd*. Okresní rady, které se scházejí alespoň jednou za tři měsíce, rokují o otázkách hospodářských svého okresu, podávají dobrozdání o otázkách, jež jim předkládá k vyjádření první ministr a volí zástupce do krajských rad.

Určitý počet *caïdátů* tvoří kraj (*région*), jichž je v Tunisku celkem pět. Jako pro *caïdáty* byly zřízeny okresní rady (*Conseils de caïdats*), tak obdobně pro kraje byly zřízeny *rady krajské* (*Conseils de régions*). Členy těchto rad jsou domorodí zástupci *volení* radami okresními, zástupci obecních rad, zemědělských a obchodních komor a komor důlních. Krajské rady konají schůze dvakrát ročně; předsedou jest některý civilní kontrolor, designovaný gen. residentem, jeden místopředseda je domorodec, druhý Francouz. Úkolem těchto krajských rad jest projednávání otázek hospodářských, zájmajících celý kraj a určování stupně naléhavosti jejich provedení, jakož i otázky rozpočtové, týkající se kraje. K tomu dlužno poznamenati, že jednotlivé tuniské kraje nemají sice vlastního samostatného rozpočtu, ale jejich výdaje figurují jako samostatná skupina v rozpočtu celého protektorátu. Uzná-li krajská rada, že rozpočtové prostředky, určené k výdajům kraje, jež zastupuje, nedostačují jeho potřebám, může navrhnouti, aby k daním v kraji vybíraným byly zavedeny přirážky, jichž výnosu bude použito výhradně v kraji samém.

Třetí organism, zavedený reformou z r. 1922, jest *Velká rada* (*Grand Conseil*). V jádře to není organismus zcela nový. Vznikl z *Conférence consultative*, založené r. 1896 a která — jak už jméno ukazuje — byla poradním sborem ústřední vlády tuniské pro otázky hospodářské a výjimečně i rozpočtové. Členy tohoto sboru byli původně jen Francouzi, *jmenovaní* vládou, členy stávali se *volbou* teprve od r. 1925. V r. 1907 byl tento sbor rozmnožen o 16 členů domorodých, *jmenovaných* gen. residentem, což dalo podnět k určitým třenicím mezi oběma elementy v radě zastoupenými a hlavně od r. 1920 k volání po reformě tohoto sboru, jež provedena zřízením Veliké rady. Sestává ze dvou

sekcí: francouzské a domorodé. Francouzská sekce má 22 členy zastupující hospodářské vrstvy a 23 členy zastupující francouzskou kolonii; sekce domorodá má 18 členů. Členové obou sekcí jsou *voleni*. Velká rada se schází jednou ročně k *řádnému zasedání* (mohou být také zasedání mimořádná), jež se zahajuje a končí *společnou schůzí* obou sekcí, které jinak jednají odděleně. Předsedou francouzské sekce je generální resident, předsedou domorodé delegát generálního residenta. Nejdůležitějším úkolem tohoto sboru jest projednávání rozpočtu, ale vedle toho může sbor pronášeti dobrodělní o otázkách finančních, správních a hospodářské povahy, jež mu předloží gen. resident. Sbor může pronášeti *přání* a jeho členové mají právo vznášeti na vládu *dotazy*, vztahující se k otázkám spadajícím v obor činnosti sboru, ale rozprava o přáních povahy politické nebo konstituční jest zakázána.

Druhou skupinou reform byly *reformy finanční*, které záležely ve zrušení mezinárodní finanční komise, v zavedení řádného rozpočtu a konečně v pozdější úpravě daňového systému.

Zahraniční půjčky, které byly v r. 1863 a 1865 uzavřeny v Paříži, neprosperovaly pro špatné finanční hospodářství v zemi. Obyvatelstvo trpělo berním tlakem, který spolu s cholerou a hladem donutil zoufalé obyvatelstvo k revoltám. Nepříznivá finanční situace země byla likvidována konversí těchto zahraničních půjček, jichž celkový obnos zvýšen o neplacené zápůjčky, poskytnuté tuniské vládě místními anglickými a italskými věřiteli. V r. 1869 byla zřízena mezinárodní finanční komise, jejíž výkonné komité, skládající se z jednoho Francouze a dvou Tunisánů, bylo pověřeno správou tuniských financí pod dohledem kontrolního komitétu, v němž zasedali dva Francouzi, dva Italové a dva Angličané. Tato komise konsolidovala tuniský dluh ve výši 125.000.000 franků při zúročení 5% a k nákladům zúročení a umořování používala obnosu 6.500.000 franků, jež jí byly vyhrazeny z tuniských příjmů. Přítomnost dvou zástupců Italie a Anglie v mezinárodní finanční komisi nebyla ovšem slučitelná s podstatou protektorátu a proto Francie zahájila s oběma státy jednání o zrušení komise. Vlády obou států daly k tomu souhlas s podmínkou, že Francie bude garantovat tuniský dluh. Na to Francie přistoupila a z výnosu nové 4% půjčky, garantované Francií, byla zaplácena dřívější 5% půjčka; v důsledku toho bylo možno zrušit mezinárodní finanční komisi a Tunisko takto opět nabylo finanční nezávislosti v rámci francouzského protektorátu.

Po zrušení mezinárodní finanční komise zabývalo se správou veřejného dluhu tuniského generální ředitelství financí (zal. r. 1882), které počínajíc od r. 1883 sestavovalo řádný tuniský *rozpočet*, jehož do té doby nebylo. Rozpočty prvních období byly sestavovány v piastrech a podle letopočtu muslimského, který začíná 13. října, od r. 1892 podle letopočtu křesťanského (období od 1. ledna do 31. prosince) a ve francích. Také tuniský rozpočet vykazuje kategorii příjmů a vydání řádných a mimořádných. V kategorii řádných výdajů každoročně figuruje kapitola výdajů nepředvídaných, určených k úhradě výdajů, k nimž prostředky ostatních kapitol nepostačují; tato kapitola byla zavedena v tuniském rozpočtu proto, že zvyšování výdajů během rozpočtového období na účet příjmů rozpočtem předvídaných jest výslovně zapovězeno. V tuniském rozpočtu nemůže nikdy vzniknouti deficit v důsledku nových nebo zvýšených výdajů, učiněných během roku, nýbrž pouze tehdy, když skutečné příjmy klesnou pod úroveň příjmů rozpočtem předvídaných. Pokud pak jde o kategorii příjmů a výdajů mimořádných, třeba poznamenati, že se vždycky vyrovnávají.

Tunisko hradí ze svého rozpočtu všechny náklady spojené se správou země, s výjimkou několika málo, jež hradí Francie ze svého rozpočtu. Jsou to náklady na udržování okupační armády francouzské (armáda tuniská se skládá pouze ze 600 mužů beyovy gardy), náklady na pense francouzských úředníků v Tunisku působících a na subvence paroplavebních společností, obstarávajících poštovní spojení mezi Francií a Tuniskem. Do r. 1905 hradila Francie ze svého rozpočtu náklady na francouzské soudnictví v Tunisku a do r. 1903 obnos, odpovídající převzaté záruce za úroky z tuniských železnic; oba výdaje převzal v uvedených letech tuniský stát.

K finančním reformám zavedeným za francouzského protektorátu náleží také *reforma daňová*.

Nezasáhla nijak pronikavě daně přímé, z nichž ponechány v platnosti staré přímé daně domorodé, jako daň z olivovníků, datlovníků, desátek z obilín a daň ze zahrad a zelinářských kultur; postupně zaváděny byly některé nové přímé daně typu francouzského, z nichž nejstarší jest r. 1913 zavedená osobní daň *istitutun* vzniklá z dřívější, velmi tíživé daně domorodé z hlavy. Všechny ostatní nové daně přímé byly zavedeny teprve na sklonku války anebo až po válce. Jsou to: daň z dobytka, nezastavených pozemků, z vinic, z nezhodnocených pozemků, domovní daň činžovní, daň z nemovitostí, daň z licencí, válečných zisků a z kutací činnosti. Pokud jde o daně nepřímé, kolkové poplatky byly zavedeny v Tunisku už od r. 1867 a jejich systém pronikavě změněn r. 1912; ostatní nepřímé daně byly zreformovány od r. 1920, kdy byl zrušen jejich domorodý systém a nahrazen systémem evropského rázu. K tuniským příjmům náleží také výnos tabákového, solného a sirkového monopolu, střelného prachu, hracích karet, pak výnos pošt, telegrafů a telefonů a ostatních státních podniků. Výnos monopolů a státních podniků tvoří největší příjmovou položku tuniského rozpočtu, v němž naopak na přímé daně připadá nyní cca sedminu veškerých příjmů proti cca třetině v dobách dřívějších.

Třetí skupinou reform provedených za francouzského protektorátu byla *reforma tuniského soudnictví*. Prvním krokem v tom směru bylo úsilí o zrušení konsulárního soudnictví, existujícího v Tunisku na základě kapitulací, jež se Francie zavázala čl. 4. smlouvy z r. 1881 respektovat. Aby dosáhla jeho zrušení, musila Francie nutně dáti záruku spravedlivého soudnictví, jež může poskytnouti jedině evropský soud a proto už v r. 1883 zřídila v Tunisku francouzský soud a šest francouzských smírčích soudů (*justice de paix*). V důsledku toho se evropské státy zřekly svého konsulárního soudnictví, poslední bylo Holandsko r. 1884.

Po tomto zjednodušení bylo možno přistoupiti k vlastní reformě soudnictví v Tunisku, v němž podle principu protektorátu existuje *vedle sebe* soudnictví francouzské a domorodé (tuniské). Z toho vyplývají tyto všeobecné důsledky: a) že rozsudky tuniských soudů, týkající se poddaných tuniských jsou vykonatelný tuniskými úřady; b) že rozsudky soudů tuniských, týkající se Francouzů, cizinců-Evropanů a osob pod ochranou diplomatickou jsou vykonatelný jen na základě vyžádaného *exequatur*; c) že rozsudky cizích soudů mohou být vykonatelný v Tunisku francouzskými úřady pouze na základě *exequatur*, vyžádaného u francouzského soudu a d) že rozsudky francouzských soudů, ať už mateřské země nebo francouzských kolonií či protektorátu marockého a i tuniského, jsou v Tunisku vykonatelný jen úřady francouzskými.

Kompetence *francouzských* soudů jest přesně vymezena. Ve věcech občanských a obchodních (obchodních soudů v Tunisku není) vztahuje se na záležitosti mezi Francouzi a osobami pod francouzskou ochranou, k nimž náleží také jednak příslušníci států, které projevíly souhlas se zrušením svých konsulárních soudů, jednak alžírští domorodci, kteří jsou francouzskými poddanými. Obdobně kompetence tuniských soudů domorodých se vztahuje jen na tuniské domorodce. Když však jednou stranou je Francouz a druhou tuniský domorodec, jsou od r. 1884 příslušné v každém případě* soudy francouzské, kdežto do té doby — jak tomu bylo také u soudů konsulárních — francouzský soud byl příslušný jen tehdy, byl-li žalovanou stranou Francouz nebo Evropan. Pokud jde o věci trestní, francouzské soudy v Tunisku jsou příslušny ve věcech, týkajících se Francouzů a jen v docela zvláštních případech ve věcech, týkajících se poddaných tuniských. Porot v Tunisku není. Francouzské trestní soudy v Tunisku mají předsedu a šest přísedících a národnost určitého počtu z nich se řídí podle národnosti obžalovaného nebo obžalovaných.

Domorodé soudnictví tuniské jest dvojího druhu: náboženské a laické a příslušnost obou jest vymezena tak, že soud náboženský zabývá se věcmi, jež se týkají osobního statutu, dědickými, soukro-

---

* S výjimkou sporů, týkajících se personálního statutu, dědických záležitostí tuniských poddaných, muslimanů a Israelitů.

mých náboženských statků (*habous*) a nemovitostí, kdežto soudy laické soudí věci civilní nebo obchodní a trestní. Tuniské soudnictví náboženské vyplývá z tradice a jest proto nehybné, kdežto soudnictví laické jest schopno vývoje a reformy, které Francouzi v tomto oboru soudnictví skutečně prováděli. Prvním krokem na cestě reformy bylo zřízení gen. ředitelství pro domorodé tuniské soudnictví r. 1896, po němž následovalo zřízení 6 krajských laických soudů, jimž od r. 1906 přidělení francouzští funkcionáři, zvaní vládní komisaři, znali jazyka arabského a muslimanského práva; v r. 1921 zřízeno pak tuniské ministerstvo spravedlnosti, v jehož čele stojí tuniský příslušník, jemuž je dán k ruce francouzský soudce.

Domorodé soudy tuniské soudí podle práva muslimanského, k jehož kodifikaci dán podnět teprve za francouzského protektorátu. V r. 1907 vstoupil v platnost tuniský zákoník o závazcích a smlouvách, který jest uveřejněnou částkou návrhu občanského a obchodního zákoníka tuniského, vypracovaného už r. 1896; r. 1910 vstoupilo v platnost občanské řízení soudní, v r. 1913 trestní zákoník tuniský a r. 1922 trestní soudní řízení.

Reforma tuniské správy, financí a soudnictví byla jednou z podmínek, usnadnivších *hospodářské zhodnocení země*, které bylo provedeno většinou evropskými, resp. francouzskými kapitály a prací domorodců a Evropanů. Tunisko jest zemí v podstatě zemědělskou a bylo proto snahou francouzského protektorátu zhodnotiti zemi především po stránce zemědělské; první podmínkou toho byla úprava *právního režimu půdy*, t. j. jednak zajištění bezpečnosti vlastnictví půdy, jednak získání možnosti snazšího nabývání půdy pro evropskou koloniaci.

K zajištění bezpečnosti vlastnictví půdy nemohl ovšem postačiti nedostatečný muslimanský právní režim půdy, a proto už r. 1885, záhy po zřízení francouzského protektorátu, byl vydán dekret, který s pozdějšími změnami obsahuje 381 článků, tvoří vlastně zákoník o pozemkovém vlastnictví a ve svých hlavních ustanoveních se zakládá na známém systému Torrensově, úspěšně praktikovaném v Australii. Základním ustanovením tohoto dekretu jest zavedení *imatrikulace pozemků*, která jest fakultativní. Postupuje se tu tak, že žádost o imatrikulaci, řádně doložená všemi doklady dekretem předepsanými, se předkládá smíšenému soudu soudců francouzských a tří muslimanských, který — není-li oprávněných námitek — vynese rozhodnutí, na jehož základě se imatrikulace provede. Od té doby, ve věcech týkajících se takto imatrikulovaných pozemků, jsou příslušné pouze francouzské soudy v Tunisku.

Druhým rysem právní úpravy pozemkového vlastnictví bylo zajištění snazšího nabývání půdy, čemuž zvláště překážela některá dávná nařízení podle muslimanského pozemkového práva, jako na př. *enzel a habous*. *Enzel*, která jest tuniskou specialitou, jest *věčná* pozemková renta, na jejímž základě požívání některého statku (pozemku) může být zcizeno. Prostřednictvím *enzelu* Evropané, kteří neměli mnoho prostředků, mohli získati potřebných pozemků, ale věčná povaha tohoto závazku byla na překážku zcizitelnosti pozemku a konečně stávala se i nesnesitelnou. Aby tyto obtíže v zájmu koloniaci byly odstraněny, byl vydán r. 1905 dekret, podle jehož ustanovení bylo možno z tohoto závazku se vykoupiti.

Habous nazývají se statky (pozemky), které jejich majitel prohlásil nezczizitelnými a jich požívání určil ve prospěch jedné nebo více osob v určitém pořádku tak, aby nakonec užívání přešlo do rukou jím určené právnické osoby náboženské povahy. Také tu nezczizitelnost pozemků *habous* byla překážkou získávání pozemků ve prospěch koloniaci, a proto opatřeními z r. 1886 a 1898 dosaženo některých úlev v tom směru, že na tyto pozemky se může vztahovat renta *enzel*, o níž výše, mohou být vyměněny za jiné nebo prodány, aby z výnosu prodeje koupeny jiné pozemky, opět prohlášené *habous*, a konečně mohou být na dlouhou dobu pronajaty.

Právě vyložená opatření — imatrikulace půd a reforma právních forem *habous* a *enzel* — byla velmi důležitá pro vývoj evropské koloniaci v Tunisku, poněvadž umožnila, že veliká většina půdy, náležející evropským kolonistům, byla získána přímo koupí od domorodců a jen menší část pochází

s celkem skrovných domaniálních půd, které jim protektorát dával k dispozici. Pokud jde o tyto domaniální půdy, nebyly poskytovány zdarma jako v některých periodách kolonisace v Alžírsku, nýbrž byly prodávány za určitých podmínek, k nimž mimo jiné náleželo, že kupec se musí zavázat, že zemědělsky zhodnotí půdu, vybuduje obytná i hospodářská stavení, usadí se tam se svojí rodinou nejméně na 10 a později na 20 let a že půdu v této době neprodá.

Právě vyložené způsoby získání půd byly předpokladem kolonisace v Tunisku, při níž podle bohatých zkušeností, učiněných během půl století kolonisace sousedního Alžírsku, Francie usilovala vyhnouti se omylům, jichž se tam právě dopustila. Proto, alespoň na počátku, vyloučila z programu úřední kolonizaci, jejíž snahou bylo osaditi zemi četnými jednotlivci na drobných pozemcích v kolonizačních střediscích, k tomu cíli zakládaných, a dala přednost velké kolonizaci podnikané velkokapitalisty anebo kapitálovými společnostmi. Tím lze vyložit, že ze 443.000 *ha* náležejícím r. 1892 Francouzům bylo 416.000 *ha* půdy v majetku pouze 16 vlastníků. Byl-li tento způsob kolonisace nesporně příznivý s hlediska zemědělského zhodnocení protektorátu, byl za to velmi nepříznivý s hlediska populačního a politického, jakž se ukázalo kol r. 1900, kdy vedle nevelikého počtu francouzských zemědělců — nadto jen zvolna přibývajících — rychle vzrůstal značný už počet italských zemědělců a italského obyvatelstva vůbec.

Aby čelila této znepokojivé situaci, vláda protektorátu změnila dosavadní směrnice své kolonizační politiky, t. j. rozhodla se provádět nyní také *úřední kolonizaci*, již se na počátku tuniské kolonisace vyhýbala. V r. 1900 založila zvláštní kolonizační pokladnu k nákupu pozemků určených k parcelování a kolonisování a v r. 1903 zřídila komitě, jehož úkolem bylo stanoviti kraje vhodné pro kolonizaci a zřizovati kolonizační centra, jak tomu bylo v Alžírsku. Výhody této nové politiky v letech 1900 až 1914 nebyly sice bezvýznamné, ale neměly úspěchu s hlediska populačního, ježto kupci pozemků byli většinou Francouzi buď už v Tunisku usazení, nebo do Tuniska přišli z Alžírsku. Po válce se poměry ještě zhoršily v tom směru, že 80.000 *ha* půdy, t. j. téměř sedmina veškerého pozemkového majetku francouzského v Tunisku, přešla koupí buď do rukou domorodců nebo Italů, kteří se zakupovali zvláště v severovýchodním cípu země, ležícímu proti sicilským břehům. Důsledkem toho bylo, že francouzské úsilí o kolonizaci Tuniska ještě vzrostlo: ve francouzských zákonodárných sborech povoleno úvěr 33.500.000 franků a v Tunisku vypracován projekt, jak tam usaditi každoročně po dobu deseti let sto francouzských rodin. Úhrnem v době poválečné, v letech 1919 až 1928 bylo odevzdáno kolonizaci pozemků v rozsahu 143.650 *ha* (cca 1200 parcel, z toho 300 pro malou kulturu). Celková situace se poněkud zlepšila ve prospěch Francouzů, ale přesto z celkového počtu francouzského obyvatelstva Tuniska se živí pouze 11,3% zemědělstvím proti 18,5% v Tunisku žijících Italů. Pokud pak jde o národnostní rozvržení půdy, ze 641.000 *ha*, jež patří od r. 1921 Evropanům, 554.000 *ha* náleželo Francouzům, 60.700 *ha* Italům, 14.900 Malťanům a 11.400 ostatním cizincům; k tomu však nutno poznamenat, že přes velmi příznivý poměr rozsahu pozemkového majetku francouzského k pozemkovému majetku italskému stále zůstává důležitou politickou otázkou počet majitelů této půdy, který jest nesporně příznivý Italům přes mnohem menší rozsah půdy, již vlastní.

Francouzská kolonisace Tuniska byla především *kolonizací zemědělskou*. Její výsledky jsou patrné jednak v zemědělském zhodnocení půdy, do té doby ladem ležící nebo nedostatečně obdělávané, jednak v rozvoji některých důležitých kultur, zdomácnělých v oblastech kol Středozemního moře. K tomu pak přistupuje organizace zemědělského úvěrnictví, školství a výzkumnictví.

Z kultur, jichž rozvoj v Tunisku jest dílem francouzského protektorátu, na prvním místě třeba uvést *vinnou révu*. Pěstování vinné révy, jež před francouzským protektorátem bylo bez významu, rychle se rozvíjelo, takže osázená plocha stoupla s 3.700 *ha* r. 1886 na 7.000 *ha* r. 1892, na 16.000 *ha* v době bezprostředně poválečné a dosáhla r. 1929 35.000 *ha*. Podobným tempem stoupala produkce vína, dosáhnuvši v nejlepších letech poválečných téměř 1 mil. *hl*, z nichž v Tunisku se spotřebuje cca 330.000 *hl* a ze zbytku největší část se vyváží do Francie. Druhou kulturou, jejíž rozvoj jest dílem

francouzského protektorátu, jest *olivovník*. Pěstuje se téměř všude v Tunisku, nejvíc na celém východním pobřeží a tu pak zvláště v kraji přilehlém k přístavnímu městu Sfaxu, kde 4 mil. olivovníků — z celkových 15·6 milionů v Tunisku pěstovaných — táhnou se jako jediný, nepřerušovaný ohromný háj olivový širokým pruhem, zabíhající až do hloubky 75 km od pobřeží. V kraji, do značné míry poušťové povahy, který je suchý (srážek jen 180 až 250 mm) a má lehkou písčitou půdu započato sice s pěstěním olivovníků již před francouzským protektorátem, kdy tam bylo nasázeno 380.000 stromů, ale teprve spoluprací francouzského kapitálu a domorodé práce bylo možno průběhem čtyř, pěti desetiletí přeměnit kraj, který byl téměř pouští, v jeden z největších olivových hájů světa. Půda byla získána koupí pozemků, propůjčených v šestnáctém století tuniským beyem rodině Siala (odtud název pozemky sialinské), již byly r. 1871 beyem odebrány. Tyto pozemky prodávány v ceně 10 franků za *ha* kapitalistům nebo společnostem, kteří, aby je zhodnotili (osázením olivami), spojili se s domorodci a uzavřeli s nimi zvláštní druh kontraktu zvaný *m'rarsa*, pro obě strany nesporně výhodný. Domorodec osázel svěřenou mu půdu olivovníky, ošetřoval je a až do první úrody, přicházející teprve po šesti nebo osmi letech, žil z výnosu obilí nebo luštěnin pěstovaných v prostotoře mezi stromy osázenými ve vzdálenosti 24 m od sebe. Po prvním česání majitel půdy odevzdal domorodci za vykonanou práci polovinu pozemku, po případě přiměřeně méně, byl-li mu domorodec dlužen za zálohy atp.

K zemědělskému zhodnocení Tuniska, jež, jak ukázáno, bylo v prvních deseti letech v rukou kapitalistů a kapitálových společností, nebylo tehdy potřebí organisace zvláštního *zemědělského úvěru*, jehož potřeba začala se pociťovati patrněji teprve na počátku tohoto století, kdy Francouzi poznali, že z důvodů populačních a politických třeba vedle dosavadní velké kolonisace prováděti také koloniaci drobnou. Do té doby spadá organisace *pozemkového úvěru*, který poskytuje v Tunisku prostřednictvím ústavu »Crédit foncier d'Algérie et de Tunisie« pařížský »Crédit foncier«, zmocněný k tomu dekretem z r. 1909. Oba právě jmenované ústavy na základě dohody uzavřené s vládou protektorátu poskytují dále kolonistům-zemědělcům *zařizovací úvěr* hypotečně zajištěný až do maximální výše 30.000 franků na dobu pěti let, při čemž tuniský stát přejímá na sebe povinnost platiti část dlužných úroků. Krátkodobý a střední *úvěr zemědělský* (*crédit agricole mutuel*) byl v Tunisku zorganizován r. 1905 na těchže základech jako ve Francii a Alžírsku; k organisaci zemědělského úvěru vůbec poskytla r. 1925 »Banque de l'Algérie«, oprávněná obchodovati v Tunisku, obnos 4 milionů franků na dobu 20 let při zúročení 2⁰/₁₀₀.

Domorodci, kteří jsou jistě tak důležitou složkou v tuniském zemědělství, trpěli lichvou, jakž je jen přirozeno v zemích s málo vyvinutým peněžnictvím, a proto vláda protektorátu ve snaze čelití lichvě zřídila v sídle každého *caïdatu* domorodou záložnu a dekretem z r. 1925 založila »Office public de crédit agricole«, který domorodcům poskytuje krátkodobý nebo střední úvěr k zlepšení jejich kultur.

Vláda protektorátu vybudovala také *zemědělské školství*, jehož v Tunisku do r. 1881 nebylo. V hlavním městě Tuniska jest nyní »École coloniale d'agriculture«, která dává žákům jak teoretické, tak i praktické odborné vzdělání; škola v Sidi-Tabet, spojená se vzorným hospodářstvím poskytuje vědomosti hlavně praktické; praktická škola zemědělská v Smindja jest pak věnována výhradně domorodcům. *Zemědělským výzkumnictvím* se zabývá »Institut Arloing« a ústav při škole v Sidi-Tabet.

Třebaže Tunisko jest zemí vysloveně charakteru zemědělského, nepostrádá přece ani moderního průmyslu, jehož vznik a vývoj spadá časově do francouzského protektorátu. Až do r. 1881 průmysl, respektivně živnosti byly převážně v rukou domorodých a byly provozovány po domácímu nebo řemeslně a spíše v malých rozměrech; vyráběly se především předměty běžné denní potřeby; z předmětů přepychových za zmínku stojí výroba domorodého zboží zlatnického a výroba koberců, která zvláště v Kairuanu měla po staletí velmi dobrý zvuk, ale v devatenáctém století začala upadávat a vzpružila se opět úsilím francouzského protektorátu o zachování a rozvoj svérázného domorodého průmyslu.

Z průmyslových oborů zavedených Francouzi v Tunisku zatlačuje do pozadí všechn ostatní průmysl těžební, jehož rozvoj jest jednou z podstatných charakteristik celého hospodářského vývoje Tuniska za francouzského protektorátu. Těží se a vyváží se olovo, železo, zinek, ale daleko důležitější

jest těžba a vývoz fosfátů, které byly objeveny r. 1885 Philippem Thomasem na jihu Tuniska v kraji Gafsa. Ložiska v tomto kraji jsou ještě dnes nejbohatší, vedle nich pak později objevená ložiska ve středním Tunisku, v kraji kol Kalaa-Djerda. Těžba fosfátů rychle vzrůstala. V r. 1889 činila 65.209 tun, v r. 1900 cca 200.000 tun, v letech 1907 až 1916 průměrně přes 1.000.000 tun a v r. 1926 přes 2¹/₂ mil. tun. Co do množství těžba tuniských fosfátů zaujímá druhé místo ve světě, ale v posledních letech pocituje zesílenou konkurenci fosfátů marockých, jichž obsah jest vyšší obsahu fosfátů tuniských. Těžba důlní, zvláštní ovšem těžba fosfátů, měla a má stále důležitý vliv na mnoho složek hospodářského života země; stačí uvést, že důlní společnosti fosfátové se zaručily za kapitál investovaný do staveb železnic v Tunisku, že pro ně byly vybudovány přístavy a železnice a že jejich těžba tvoří tři čtvrtiny veškerého provozu přístavního a železničního, nehledíc ani k tomu, že poplatky z těžebních koncesí tvoří dosti značnou část rozpočtových příjmů tuniských.

K hospodářskému zhodnocení země přispělo také budování železnic, ač i tu vývoj se děl zvolna. Před zřízením francouzského protektorátu existovala železnice z Tunisu k alžírským hranicím, vybudovaná Fraucouzi (196 km) a krátká trať z Tunisu do Barda (33 km) vybudovaná Italy a jimi spravovaná ještě dlouho za francouzského protektorátu (do r. 1906). K těmto liniím připojili Francouzi v prvních letech protektorátu dvě další kratší trati spíše lokálního významu, takže celková délka železnic v r. 1893, dvanáct let po zřízení protektorátu, dosahovala pouze 320 km. Počínajíc polovinou let devadesátých, byly železnice budovány rychlejším tempem, k čemuž působila hlavně snaha vybavit železničním spojením kraje hospodářsky významné nebo jichž hospodářský význam rychle vzrůstal. K těmto železničním náleží trať vedoucí zhruba po východním pobřeží tuniském z Tunisu přes Sfax do Gabes, úrodným, zemědělsky nejvyspělejším krajem tuniským; trať z fosfátové oblasti Gafsa v jihozápadním Tunisku k přístavu Sfaxu, který je nakládacím přístavem pro vývoz fosfátů; jiná trať vedoucí z těžby fosfátové oblasti do Soussy, jenž jest rovněž nakládacím přístavem pro vývoz fosfátů; trať ze druhé fosfátové oblasti Kalaa-Djerda do Tunisu. Všechny tyto trati jsou o úzkém rozchodu proti širokému rozchodu tratí v severním Tunisku. Celková délka železniční sítě tuniské, v níž silně převládají trati v úzkém rozchodu, činí přes 2.100 km, a jest tedy zhruba desetkrát větší délky železniční sítě tuniské před zřízením francouzského protektorátu.

Sít silnic, jichž před francouzským protektorátem bylo málo a ve špatném stavu, vzrostla v r. 1929 na 5430 km. Silniční síť jest poněkud hustší opět jen v hospodářsky významnějších oblastech, t. j. v severním a severovýchodním Tunisku a v krajích kol přístavů Sfaxu a Soussy; v ostatních oblastech silnic je sice stále málo, ale omezenému provozu stačí velmi četné stezky, které zláště v suchých oblastech středního a jižního Tuniska jsou téměř po celý rok docela sjízdné.

Vybudování přístavů nebylo z nejmenších starostí vlády protektorátu. Úmysl vytvořit z hlavního města protektorátu současně největší přístav tuniský bylo možno uskutečnit v letech 1887—1893 jen nákladným vybudováním hlubokého, deset kilometrů dlouhého kanálu v mělké laguně, na jejíž březích, v nejzazším cípu tuniského zálivu leží hlavní město. Druhým tuniským přístavem co do důležitosti jest Sfax, o jehož významu jako nakladacího přístavu pro vývoz fosfátů učiněna zmínka. Daleko za nimi co do dopravy jsou přístavy Soussa a Bizerta, která je současně skvěle chráněným válečným přístavem francouzským na pobřeží severní Afriky.

Peněžnictví tuniské až do zřízení protektorátu nebylo nijak organisováno. Úvěr byl v rukou domorodých a hlavně israelitských směnárníků a bankéřů, kteří půjčovali na lichvářské úroky; jejich výše však brzy pozoruhodně poklesla, když rozvinula svoji činnost v r. 1884 založená »Banque de Tunisie«, která jest prvním peněžním ústavem zřízeným za protektorátu. Po ní postupně začaly v Tunisku obchodovat filiálky známých velkobank pařížských nebo marseilleských a francouzské ústavy speciálně severoafrické, jako »Banque industrielle de l'Afrique du Nord« a »Banque populaire française« a konečně »Banque de l'Algérie«, cedulová banka alžírská, která dostala r. 1904 privilej vydávati bankovky i v Tunisku. Z nefrancouzských ústavů třeba uvést nedávno založenou

filiálku »Banque Ottomane«, »Banque italo-française de crédit«, mající sídlo v Paříži a zvláště »Banca italiana di credito«, jejíž rychle rostoucí činnost a množící se počet filiálek překvapil a poněkud znepokojil veřejné mínění. Všechny zde vyjmenované ústavy se zabývají všemi obchody bankovními; o ústavech specialisujících se v úvěru pozemkovém a zemědělském byla již řeč; k tomu dlužno dodat, že úvěr ve prospěch menších obchodníků organisován od r. 1919 a úvěr ve prospěch francouzských i domorodých maloživnostníků v r. 1927.

Zájmové zastoupení hospodářsky činných vrstev bylo v Tunisku před zřízením francouzského protektorátu neznámo, nehledí-li se k zastaralému, volnému a rychle upadávacímu zřízení povahy cechovní mezi jednotlivými obory řemeslné výroby domorodé. První obchodní komora s teritoriálním obvodem působnosti pro celou zemi byla založena r. 1885 v Tunisu, v r. 1892 existovaly už dvě (po jedné pro severní a jižní Tunisko) a jedna komora zemědělská, v r. 1895 a 1905 provedena pak organisace zájmového zastoupení — které existuje ještě dnes — takže vedle dvou obchodních komor v Tunisu a Bizertě zřízena jedna zemědělská komora pro severní Tunisko a dvě smíšené komory zemědělsko-obchodní v Sfaxu a Sousse. Členy těchto komor mohou být pouze hospodářsky činní Francouzi.

Domorodcům, kteří volali po zorganizování zájmového zastoupení hospodářsky činných Tunisanů, bylo vyhověno r. 1920 zřízením *poradní* komory zemědělských zájmů domorodých a *poradní* komory obchodních a živnostenských zájmů domorodých, jež v r. 1924 byly změněny ve dvě domorodé komory, zemědělskou a obchodní, obě se sídlem v Tunisu. Čtrnáct členů výborů těchto domorodých komor jest sice *jmenováno*, ale jmenování se děje na základě listiny, v níž z 56 jmen osob navrhovaných zájemci zemědělskými vybere vláda protektorátu 14, a z 28 jmen zájemců obchodních a živnostenských rovněž 14, jež pak jmenuje.

Těžební průmysl, jehož význam v hospodářském životě Tuniska jest docela mimořádný, má vlastní zájmové zastoupení v důlní komoře (Chambre des intérêts miniers), založené v Tunisu r. 1922. Komorní výbor sestává ze 12 členů, z nichž čtyři zastupují těžbu fosfátovou, dva těžbu železa a zbývající šest ostatní těžbu důlní, lomy a příbuzná průmyslová odvětví. Voliči jsou Francouzi a Tunisané.

Hospodářské zhodnocení Tuniska a vzrůst potřeb obyvatelstva se projevilo, jak tomu obvykle bývá v podobných případech, ve vzrůstu *zahraničního obchodu* tuniského. Průměrný obrat tuniského zahraničního obchodu, který ve třech letech 1877/78, 1878/79 a 1879/80* před zřízením francouzského protektorátu činil 22·35 mil. franků, stoupl v letech 1887/8 a 1888/9 na 50·12 mil. franků, v letech 1892, 1893, 1894 na 74.000.000 fr. a dosáhl r. 1896 81.000.000 franků. Nápadný vzrůst zahr. obchodu tuniského v letech devadesátých dlužno připsati účinkům francouzského celního zákona z r. 1890, podle jehož ustanovení některé zemědělské produkty tuniské při dovozu do Francie, byť kontingentované, byly cla prosty, nebo požívaly sníženého cla. Tento zákon byl naprostou nutností, neměla-li být už v počátcích podlomena francouzská kolonisace v protektorátu, jehož výrobky zemědělské před vydáním zákona podléhaly ve Francii až dvojnásobným clům, jimž tehdy podléhalo stejné zboží španělského nebo italského původu. Od té doby zahraniční obchod tuniský stále vzrůstal; jeho obrat činil r. 1910 už 225·8 mil. franků a v letech 1923—27 průměrně 2080 mil. franků, při čemž ovšem dlužno vzíti v úvahu znehodnocení franku v době poválečné. V r. 1928 a 1929 došlo k novému utužení obchodně-politických vztahů mezi Francií a Tuniskem. Zákonem z 30. března 1923, 24. července 1928 a z 9. prosince 1929 ustanoveno, že s výjimkou některých produktů, jež při dovozu do Francie podléhají minimálnímu tarifu, dovoz všech ostatních tuniských výrobků do Francie a Alžírsko jest cla prostý, že stejně jest cla prostý dovoz stejných francouzských výrobků do Tuniska a že výrobky cizí provenience podléhají v Tunisku téměř celním sazbám, jako při dovozu do Francie nebo Alžírsko. Tímto opatřením učiněn velmi důležitý krok na cestě k zřízení celní unie

* Statistiky zahr. obchodu sestavovány tehdy stejně jako rozpočet podle muslimanského kalendáře.

mezi Francií a jejími severoafrickými územími. Účinky uvedených obchodně-politických opatření se projeví v novém značném vzrůstu zahraničního obchodu tuniského, jehož obrat dosáhl v letech 1928—1930 průměrně téměř 3·2 miliardy ročně.

Jest jen přirozeno, že v zahraničním obchodě Tuniska připadá největší část na Francii, jejíž dovoz tvoří zhruba stále dvě třetiny celkového dovozu tuniského a jejíž vývoz z Tuniska činil asi 42—53% z celkového tuniského vývozu. Bilance zahraničního obchodu tuniského jest pasivní a pasivum v posledních deseti letech 1921—1930 dosáhla zcela mimořádné výše cca 1 miliardy franků právě r. 1930, v neposlední řadě z důvodu menšího vývozu zemědělských produktů v důsledku slabší sklizně. Vliv pasiva *obchodní bilance* tuniské na *platební bilanci* zmenšuje ovšem výnos turistického ruchu, jehož organizace jest rovněž dílem francouzského protektorátu v Tunisku a jehož stálému vzrůstu napomáhá také rozvoj dopravy automobilové a autobusové.

Závěrem třeba ještě zmíniti se o tom, jak se vyvíjel *politický život* v Tunisku po zřízení francouzského protektorátu. Především dlužno uvést, že francouzské zákony o svobodě tiskové, shromažďovací a spolčovací nebyly co do platnosti rozšířeny i na Tunisko a to z rozličných příčin zřejmě politického charakteru, jež budou dále vyloženy. Zákon o *svobodě tisku* byl nahrazen v Tunisku dekretem z roku 1881, podle něhož tiskové přečiny se vyhrazují trestním soudům, časopisy jsou povinny skládati kauce a vláda se zmocňuje zastaviti do Tuniska dopravu časopisů nebo jiných tiskovin, publikovaných v cizině a zakázati publikování a prodej časopisů a tiskovin arabských a hebrejských. S výjimkou těchto ustanovení dekret z roku 1884 nesl se jinak duchem francouzského zákona o tiskové svobodě z r. 1881. Ve vzrušených dobách poválečných, kdy pocítila se i v Tunisku bolševická propaganda a rozvíjela agitaci domorodá strana konstituční, nutně protifrancouzská, ustanovení dekretu z r. 1884 bylo nutno zostřiti dekrety z r. 1922 a 1926, podle nichž vydávání nových časopisů arabských nebo hebrejských podléhá předchozímu schválení, zakazuje se tisk, prodej a rozšiřování časopisů arabských a hebrejských se sovětským znakem a pro tiskové přečiny jsou příslušny výhradně soudy francouzské, ať státní příslušnost žalovaného je jakákoli.

Rovněž francouzské zákony o *svobodě shromažďovací* nebyly rozšířeny na Tunisko, kde v tomto směru platí dekret z r. 1905, podle něhož veřejná shromáždění s programem politickým a náboženským podléhají předchozímu svolení úřadů, kdežto shromáždění s programem jiným jsou volná a třeba je pouze ohlásiti jako ve Francii. Tato omezující opatření byla vydána proto, aby cizincům, jichž počet v Tunisku převyšuje počet Francouzů, bylo zabráněno konati veřejná shromáždění, která by se mohla státi ohniskem odporu proti vládním akcím a proti rozvoji francouzské politiky v protektorátě. Dekret jest namířen zřejmě proti Italům.

Stejně proti nim jsou zahrocena také ustanovení dekretu z r. 1888; kterými se nahrazuje francouzský *zákon spolčovací* z r. 1884 na Tunisko nerozšířený. Založení spolků v Tunisku podléhá předchozímu svolení vlády a to platí stejně i o odborových sdruženích. Tento způsob úpravy spolčování byl v Tuniských poměrech jedině schůdný: nebylo přece nijak možno rozšířiti platnost francouzského zákona o odborových sdruženích z r. 1884 jen na *francouzské* dělnictvo v Tunisku, jako zase na druhé straně vláda protektorátu nemohla připustiti jeho všeobecnou platnost, poněvadž v odborových sdruženích, jež na základě ustanovení zákona byla svobodně zakládána, byl by nabyt nesporně převahy cizí živel, zvláště italský, početně převažující nad Francouzi hlavně ve vrstvách dělnických a ve svobodných povoláních.

V souvislosti s tím, co právě řečeno, vnucuje se otázka: jaká je demografická struktura Tuniska?

V obyvatelstvu Tuniska ohromnou většinu představují *Musulmani*, jichž počet při prvním jich úředním sčítání r. 1921 byl 1·89 milionů a stoupl při následujícím úředním sčítání r. 1926 na 1·93 mil. Židé, jichž bylo r. 1921 47.620 a r. 1926 53.343, soustřeďují se většinou ve městech; nejvíce jich žije v Tunisu a okolí (28.000).

Z *Evropanů* jsou nejsilnější Italové a Francouzi, daleko za nimi co do počtu kráčí Maltané;

vedle nich žije v Tunisku ještě něco málo Řeků, Španělů a příslušníků ostatních evropských a mimo-evropských národností.

Početní poměr Italů a Francouzů jest velmi důležitý s hlediska politických poměrů protektorátu. Před jeho zřízením r. 1881 napočítáno v Tunisku pouze 708 Francouzů a 11.206 Italů, takže Paul Leroy-Beaulieu mohl brzo po zřízení protektorátu duchaplně říci, že »la Tunisie est une colonie italienne, administrée par les fonctionnaires français«. Od druhé poloviny let osmdesátých počet Francouzů však stále stoupal, činil r. 1891 cca 10.000, r. 1901 24.201, r. 1906 34.610, r. 1911 46.044, r. 1921 54.427 a při posledním sčítání r. 1926 71.020. Počet Francouzů vzrostl pozoruhodně zvláště v posledním pětiletí, nikoli však jen v důsledku přirozeného přírůstku franc. obyvatelstva nebo přílivu emigrantů z mateřské země nebo sousedního Alžírsko, nýbrž a především účinky zákona o francouzském příslušenství a naturalisaci, vstoupivšího v platnost právě na počátku uvedeného pětiletí. Na doklad stačí uvést, že r. 1921 z celkového počtu 54.427 Francouzů připadalo 51.303 na rodilé Francouze a pouze 3.173 na Francouze naturalisované nebo cizince, optující pro francouzskou příslušnost nebo ty, kteří se stali Francouzi v důsledku sňatku, kdežto r. 1926 z celkového počtu Francouzů připadalo na první kategorii 56.158 (přírůstek 4.855), ale na druhou už 14.862 (přírůstek 11.689).

Pro posouzení významu francouzského obyvatelstva v demografické a hospodářské struktuře Tuniska je dlužno uvést, že z celkového jeho počtu cca 20% jest úředníky, cca 45% se zabývá obchodem, průmyslem a dopravou, 11,3% zemědělstvím a 4% svobodnými povoláními a že Francouzi jsou soustředěni převážně ve městech, kde jich žije cca 42.000, t. j. plně čtyři sedminy všeho francouzského obyvatelstva. Na venkově žije jich poměrně málo a zvláště je pořádku francouzských malozemědělců a malokolonistů, kteří, jak známo, tvoří jádro evropského obyvatelstva na alžírském venkově.

Počet *italského* obyvatelstva byl a jest stále vyšší francouzského. Podle úředního sčítání bylo Italů v Tunisku r. 1906 81.154, r. 1911 88.082, r. 1921 84.819 a r. 1926 89.216, ale počet jich podle jiných, většinou neúředních pramenů udáván byl vždycky výše; tak policejní záznamy tuniské uváděly (Fidel v »Afrique française«) počet Italů r. 1908 102.885 a r. 1909 105.684, baron d'Hanthouard, delegát při residentství v Tunisu, 109.000 r. 1914 a Chappedelaine, parlamentní zpravodaj pro tuniský rozpočet, 130.000 r. 1921. I když ponecháme tyto číslíce neúřední zcela mimo úvahu a přihlížíme jen k číslíci podle úředního sčítání, faktem zůstává, že Italové si udržují nad Francouzi číselnou převahu, která se projevuje také v jednotlivých složkách demografické a hospodářské struktury Tuniska. Z celkového jich počtu se zabývá cca 66% průmyslem, obchodem a dopravou, cca 3% svobodnými povoláními a 18,5% zemědělstvím, t. j. celkové procento italských obyvatel Tuniska, zabývajících se hospodářskou činností jest vyšší, nežli stejnou činností se zabývající celkové procento obyvatel francouzských. Význam této číselné převahy hospodářské se ovšem zmenšuje dosti značnou měrou tím, že nemalá část Italů připadá na zaměstnance v hospodářských podnicích (na př. dělnictvo), kdežto naopak mezi Francouzi převládají zaměstnavatelé nebo vedoucí síly. Italové sídlí nejvíc v severovýchodní oblasti Tuniska, naproti břehům Sicílie, odkudž velká jich většina pochází, a tu mají číselnou převahu v pěti okresech, největší v okrese Grombalia (71%) a Kef (68%). Ze 16 měst tuniských, jichž počet evropského obyvatelstva přesahuje 1.000, číselnou převahu mají Francouzi v devíti, Italové v sedmi a k těm náleží i hlavní město Tunis, kde proti 44.076 Italům žije 27.922 Francouzů. Jak se zdá, Italové zapouštěli v Tunisku už dosud kořeny pevněji než Francouzi; ukazuje to také skutečnost, že ze 71.000 Francouzů v Tunisku žijících pouze cca 33.000 se tam narodilo, kdežto z 89.216 Italů se tam narodilo přes 50.000.

Početní převaha Italů, byť mírněna jejich slabším sociálním významem u srovnání s Francouzi, znepokojovala a stále znepokojuje Francii, zvláště od počátku století, takže čas od času se hovoří a píše o italském nebezpečí. Francouzi spatřují je v tom, že Italové, jak jsme ukázali, zabývají se zemědělstvím ve vyšším procentuálním poměru než Francouzi a v souvislosti s tím političtí činitelé fran-

couzští připomínají si pravdu, že v každé zemi mírného pásma *politické* panství dříve či později musí náležeti tomu, kdo *obdělává* (nejen vlastní) půdu. Nebezpečí spatřují dále v tom, že tunišť Italové, vedeni vlasteneckou inteligencí a podporováni mateřskou zemí, vyvíjejí stálou a v posledních letech ještě zesílenou propagandu o udržení a utužení národního cítění svých krajanů v Tunisku usedlých. Italskému nebezpečí čelili Francouzi tak, že počátkem tohoto století, jak ukázáno v odstavci o kolonizaci Tuniska, zorganizovali do té doby v zemi opomíjenou úřední kolonizaci a tak se snažili osadit tuniský venkov hustěji než dosud francouzskými rolnickými rodinami. Výsledky této akce však plně neuspokojily; byla už učiněna zmínka o tom, že po válce přešlo do rukou italských (nebo domorodých) cca 80.000 *ha* půdy, t. j. sedmina veškerého pozemkového majetku francouzského v Tunisku, a že po těchto zkušenostech vláda protektorátu se rozhodla pevněji připoutati kolonistu k poskytnuté půdě závazkem, že ji musí držet alespoň dvacet let.

Tato opatření však plně nestačila k dosažení zamýšleného cíle a proto vláda protektorátu vydala zákon ze 20. prosince 1923, jímž jednak upravila nabytí francouzského občanství *iure soli*, jednak usnadnila naturalisaci cizinců.

Tomuto zákonu předcházela dekret o nabytí francouzského občanství z 8. listopadu 1921. Vláda protektorátu odůvodňovala jeho vydání poukazem na to, že cizí obyvatelstvo v Tunisku »bénéficiant de tous les avantages que le protectorat français avait procurés à la Régence, tout en échappant aux charges qui pesaient sur la colonie française« (Girault) a tuto nerovnováhu mezi právy a povinnostmi obyvatelstva francouzského a cizího, usedlého v Tunisku, zamýšlela odstranit ustanovením jmenovaného dekretu, jímž přiznávala cizincům francouzské státní občanství *iure soli*. Dekretem bylo totiž ustanoveno, že za Francouze se pokládá »tout individu né dans la Régence de Tunis de parents, dont l'un, justiciable au titre étranger des tribunaux français de protectorat, est lui-même né dans la Régence«. Proti tomuto opatření protestovala V. Británie, chráníc britskou příslušnost hlavně svých cca 8.500 *maltských občanů*, usedlých v Tunisku, a předložila věc soudnímu dvoru v Haagu, který na dotaz, zda podle práva mezinárodního jde o věc vnitřní či nikoli, odpověděl negativně. Otázkou měl se pak zabývatí po návrhu Francie Stálý soudní dvůr mezinárodní, ale zatím došlo mezi Anglií a Francií k dohodě ze 24. května 1923, již vláda francouzská se zavázala »à prendre avant le 1er Janvier 1924 toutes mesures nécessaires pour qu'un sujet britannique né en Tunisie d'un sujet britannique qui lui-même y est né, ait le droit de décliner la nationalité française, ce droit toutefois ne devant pas s'étendre aux générations suivantes«.

Na základě této anglofrancouzské dohody vydán zákon ze 20. prosince 1923, který opět stanovil, že »est français tout individu né dans la Régence de Tunis dont l'un est lui-même né dans la Régence«, ale doplnil toto ustanovení dvěma jinými, podle nichž 1. »cet individu peut, dans l'année qui suivra sa majorité, décliner la qualité de français à charge par lui de justifier qu'il a conservé la nationalité de celui de ses parents qui, d'après la loi étrangère détermine la sienne« a 2. »la faculté de décliner la qualité de Français n'appartient plus à l'individu né dans la Régence d'un étranger qui aurait usé de la faculté de décliner la qualité de Français«. V důsledku citovaných ustanovení zákona první generace cizinců, narozená v Tunisu jest cizí, druhá, neodmítne-li francouzského občanství, jest francouzská, *třetí se stává určitě francouzskou*.

Ustanovení tohoto zákona se vztahuje na všechny cizí občany v Tunisku sídlící s *výjimkou* občanů britských, kteří jsou chráněni zmíněnou dohodou ze 24. května 1923, a občanů *italských*, jichž státní příslušnost italská jest chráněna rovněž smluvně. Čl. 13. smlouvy *italo-tuniské* z r. 1868 (uzavřené tedy už před zřízením protektorátu), který byl přejet ve stejném znění jako čl. 13. do konsulární úmluvy *italo-francouzské* z r. 1896, výslovně praví, že »seront considérés comme sujets tunisiens en Italie et comme sujets italiens en Tunisie ceux, qui auront conservé, d'après les lois de leurs pays, la nationalité tunisienne ou italienne«. Ustanovení této konsulární úmluvy italo-francouzské chránila tedy plně Italy i do budoucnosti až do 9. září 1918, kdy úmluva byla Francií vypovězena s tím, že vláda francouzská

se zavázala prodlužovat její platnost automaticky vždy o tři měsíce, pak-li do roku po výpovědi by nedošlo k ujednání nové úmluvy. K tomu však nedošlo, přesto, že po názoru italském ovzduší mírového jednání v r. 1919 bylo by bývalo příznivo ujednání nové úmluvy ve smyslu italských požadavků i řešení en bloc tuniského problému, jak naň hledí Italové. Vinu za to svalují někteří italští autoři (na př. Tumedei, La Questione tunisina) na Tittoniho, který prý obětoval italské zájmy v Tunisku, Egyptě a Albanii a v koloniích za získání některých spíše zdánlivých výhod v Jaderském moři. Otázka státního občanství italských obyvatel v Tunisku nebyla tedy ve vhodné době vyřešena a zmíněný zákon z r. 1923 o získání francouzského občanství iure soli svojí tendencí velmi zřetelně naznačuje, v jakém směru bude Francie odhodlána otázku řešit, kdyby jednou došlo k jednáním s Itálií o uzavření nové úmluvy, jež by měla nahradit italo-francouzskou úmluvu z r. 1896, vypověděnou r. 1918 a od té doby prodlužovanou vždy pouze o tři měsíce. Itálie se brání tomuto řešení — třebaže v Maroku, kde její příslušníci nebyli smluvně chráněni, musila toto řešení přijmout — a to tvoří jádro t. zv. *tuniské otázky*, o níž zvláště v několika posledních letech byla řeč v souvislosti s italo-francouzskými vztahy vůbec.

Zmíněným zákonem ze 23. prosince 1923 vydaná ustanovení o *nabývání* příslušnosti iure soli byla doplněna ustanovením o *naturalisaci cizinců*, jež jim byla usnadněna; podmínkou jest nyní věk alespoň 21 rok, aspoň tříletý pobyt v Tunisku, Francii nebo francouzských koloniích a protektorátech. Naturalisovaným se poskytují tytéž výhody při konání vojenské služby jako těm, kteří získají francouzské občanství iure soli. Počet naturalisovaných cizinců byl spočátku neveliký, ale později, jak jsme ukázali, stoupal a jeho jádro tvořili právě Italové; v r. 1921—1924 z 2042 naturalisovaných Evropanů bylo 2030 Italů, r. 1925 přijalo jich 1812 francouzské státní občanství; v r. 1926 a 1927 jejich počet klesl dosti pronikavě na 1341 a 1195, snad také proto, že s italské strany byla vyvíjena propaganda proti přijímání francouzského občanství.

Existuje-li v Tunisku *otázka italská*, která co do své povahy jest povahy mezinárodní, existuje vedle ní ještě *otázka domorodá*, jež jest ovšem jen vnitřní záležitostí protektorátu. O situaci domorodců lze všeobecně říci, že zřízením francouzského protektorátu se zřejmě zlepšila hospodářsky i politicky: francouzský protektorát jest cennou zárukou proti dřívější libovůli tuniských vládců, a jestliže podíl domorodců na vlastním politickém životě země jest ještě nepatrný, ve správě země dostalo se jim v důsledku reformy Francouzi provedených pozoruhodné účasti, již před r. 1881 nebylo. Veliká masa tuniského obyvatelstva může být tedy s protektorátem spokojena. Nespokojenci tvoří jen poměrně malou politickou skupinu, zvanou »jeunes Tunisiens«, která navazujíc na tuniskou konstituci, vyhlášenou v r. 1857 (a r. 1864 zrušenou) žádá separování moci zákonodárné, výkonné a soudní, volené národní shromáždění, zodpovědnou vládu, svobodu tiskovou, shromažďovací a spolčovací, volená obecní zastupitelstva a přijímání Tunisánů do služeb veřejných úřadů tuniských. Jádrem této skupiny jsou mladí, nejčastěji v Evropě vychovaní Tunisané, převážnou většinou protifrancouzsky orientovaní; někteří z nich žádají úplnou neodvislost Tuniska, což by byl zánik protektorátu, jiní, kteří pokládají dosažení tohoto cíle za neuskutečnitelné, požadují alespoň provedení reformy, slučitelných s principem protektorátu. Třebaže toto hnutí sotva proniklo do lidových vrstev a úsilí o reformy nevychází tedy zdola, není přesto příčinou, proč by nebylo lze vyhověti některým požadavkům, jakými jsou volená obecní zastupitelstva a přijímání Tunisánů do služeb veřejných úřadů tuniských, které je vyhrazeno až dosud jen Francouzům.

Z A P L A T I L J S T E J I Ž P Ř E D P L A T N Ě ?

POUKAŽTE JEŠTĚ DNES! NENECHTE SE UPOMÍNAT.
